

Dzieciństwo medialne współczesnych dzieci

■ Jadwiga Izdebska

Na przestrzeni wieków pojęcie dziecka i dzieciństwa ulegało zmianom, na co wpływ miały odmienne w różnych okresach historycznych preferowane systemy wartości, normy moralne, wzory wychowania, określone nastawienia do dziecka, także poziom rozwoju nauk pedagogicznych, psychologicznych, medycznych. Każda kultura przyjmuje konkretne założenia, ustala wzorce wychowania, wymagania, ma swoje koncepcje dziecka i dzieciństwa¹.

Na problematykę dzieciństwa spojrzeć można z punktu widzenia takich kryteriów, jak: granice, wielkość i podział. Granice dotyczą czasu trwania, wielkość odnosi się do różnic między dziećmi a dorosłymi (np. różnice w percepcji, zdolnościach itp.), podziały związane są z wyodrębnieniem okresów w życiu i rozwoju dziecka (od niemowlęctwa). Dzieciństwo ujmowane jest w sposób szeroki – od urodzenia do dorosłości lub wąskie – do okresu adolescencji.

W naukach psychologicznych dzieciństwo określane jest jako pierwszy etap w życiu każdego człowieka, określona faza rozwoju psychicznego, fizycznego, społecznego dziecka, okres bardzo intensywnych wpływów różnych środowisk, grup społecznych.

Odwołując się do założeń pedagogiki i psychologii humanistycznej, dzieciństwo ujmować można jako świat dziecka, ogół jego doświadczeń, przeżyć, zachowań, aktywności, uznawanych wartości, norm moralnych, ocen, których źródłem jest środowisko: rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, kultura, w tym media elektroniczne, drukowane, codzienność². Dzieciństwo jest społecznie konstruowane przez kontekst społeczny i kulturowy, jest trwałą kategorią społeczną, kategorią historyczną, międzykulturową, integralną częścią społeczeństwa, wartością, która podlega tym samym siłom ekonomicznym i instytucjonalnym co dorośli³.

Obraz dziecka drugiej połowy XX wieku

Psychologia rozwojowa drugiej połowy XX wieku ukazała obraz dziecka i proces jego rozwoju. Od początku swojego życia jest ono istotą autonomiczną⁴, pragnie mieć własne zdanie, wyróżnić się „czymś”, współzawodniczyć, doskonalić siebie. Dziecko jest osobą aktywną fizycznie, społecznie, intelektualnie, ale także kreatywną. Jego aktywność twórcza związana jest z rozwojem zdolności

¹ Szerzej: A. Kwak, A. Mościkier, *Rzeczywistość praw dziecka w rodzinie*, Warszawa 2002.

² B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo w małym mieście*, Warszawa 1993; B. Smolińska-Theiss, *Trzy nurty badań nad dzieciństwem*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1995, nr 10; B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo. Zmieniająca się kategoria społeczna*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 3.

³ B. Smolińska-Theiss, *Dzieciństwo. Zmieniająca się ...*, op. cit.

⁴ M. Kielar-Turska, *Obraz dziecka w rozwoju*, [w:] M. Ryś, M. Jankowska (red.), *W trosce o rodzinę. W poszukiwaniu prawdy, dobra i piękna*, Warszawa 2007.

językowych, plastycznych, muzycznych, logiczno-matematycznych. Dziecko jest również kompetentne, zdobywa w procesie swojego rozwoju kompetencje poznawcze, językowe, komunikacyjne, społeczne. Kompetencje poznawcze, rozwijane przez naturalną edukację rodzinną oraz instytucjonalną w przedszkolu, w szkole związane są z uzyskiwaniem przez dziecko informacji, wiadomości dzięki praktycznym działaniom, obserwowanym zdarzeniom, słuchaniu wypowiedzi innych osób oraz przekształcaniu informacji w procesie używania symboli, odnajdywania analogii między obiektami z różnych dziedzin, rozumieniu metafor, rozwiązywaniu zagadek⁵.

Humanistyczne myślenie i działanie na rzecz dziecka jest uznaniem go jako osoby, podmiotu, dostrzeganiem wartości świata wewnętrznego, bogactwa dziecięcych potrzeb, zainteresowań, przeżyć, aspiracji⁶. Dziecko jako osoba zdolne jest do tworzenia, budowania i rozwijania własnej osobowości. Swoją dojrzałość osobową osiąga ono dzięki innym osobom i wspólnie z nimi w procesie wychowania. Celem wychowania jest pomóc mu w budowaniu i rozwijaniu osobowości, w przyswajaniu wartości humanistycznych, dorobku kultury narodowej. Wychowanie jest tworzeniem sytuacji umożliwiających dziecku poznawanie i rozumienie świata, uzyskiwanie umiejętności „budowania” siebie, gromadzenia doświadczeń, przeżyć, podejmowania relacji z innymi.

Przyjmując więc założenia pedagogiki humanistycznej, dzieciństwo jako kategoria społeczno-kulturowa oznacza nie tylko pierwszy okres, etap w życiu każdego człowieka, określoną fazę rozwoju intelektualnego, fizycznego, społecznego, emocjonalnego, ale jest to przede wszystkim świat dziecka, świat jego przeżyć, doświadczeń, aktywności, zachowań, relacji z innymi osobami, skutki tych relacji, których źródłem są warunki jego egzystencji

(materialne i niematerialne), środowisko życia, a więc: rodzina, grupa rówieśnicza, przedszkole, szkoła, kościół, kultura, w tym media elektroniczne, codzienność. Dzieciństwo jest społecznie konstruowane, jest ważnym komponentem kulturowym i strukturalnym społeczeństwa, dzieci zaś częścią społeczeństwa.

Dzieciństwo współczesnych dzieci

Dzieciństwo współczesnych dzieci kształtowane jest pod wpływem zachodzących zmian związanych z transformacją systemową i globalizacją. Wzrastają one w cywilizacji globalnej, stają się świadkami zachodzących zmian, doświadczają skutków rodzimych przemian, przeżywają różne wydarzenia. Wiele dzieci wzrasta w takich środowiskach, które stwarzają im nowe szanse i możliwości rozwoju, edukacji, poznawania ludzi, Europy i świata, podróżowania, rozwijania zdolności i zainteresowań, przeżywania radości szczęśliwego dzieciństwa. Są również dzieci, które żyją w warunkach zagrażających ich rozwojowi, edukacji, zdrowiu, w rodzinach dysfunkcyjnych: biednych, bezrobotnych, niepełnych, skłóconych, zdeintegrowanych emocjonalnie, z problemem alkoholowym, patologicznych, niewydolnych wychowawczo, z osobami chorymi, nieporadnych życiowo, o skumulowanych czynnikach patogennych. Źródłem zagrożeń stają się grupy rówieśnicze, środowisko pozaszkolne, szkolne, lokalne. Świat, który dzieci poznają, w którym wzrastają nie oszczędza ich, są krzywdzone, niekochane, odpychane, a jednocześnie bezsilne, bezradne wobec zachowań osób dorosłych⁷. Osłabienie więzi pomiędzy dzieckiem a rodzicami, rodzeństwem w rodzinie wywołuje przeżycia, które określić można dziecięcym osamotnieniem. Uwzględniając dysfunkcyjność środowisk, w których żyją współczesne dzieci można wskazać na różne oblicza doświadczanego

⁵ M. Kielar-Turska, *Obraz dziecka ...*, op. cit.

⁶ M. Nowak, *Personalistyczne wychowanie*, [w:] T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. IV, Warszawa 2005.

⁷ B. Matyjas, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Warszawa 2008; J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst pedagogiczny*, Białystok 2004.

przez nich dzieciństwa: w biedzie i ubóstwie, w chorobie i niepełnosprawności, w przemocy, lęku i cierpieniu.

Zmienia się zakres, charakter, wymiar dziecięcych relacji, przeżyć, doświadczeń, zmienia się świat dziecka i obraz jego dzieciństwa. Pojawiają się nowe źródła „budujące” treść dzieciństwa współczesnych dzieci, wśród których dominujące i znaczące miejsce przypada mediom. Codzienną przestrzeń ich życia wypełniają media elektroniczne: telewizja, kaseata wideo, płyta CD, komputer, Internet, telefon komórkowy. Korzystanie z mediów rozpoczyna się bardzo wcześnie, niemalże od początku życia i przybiera charakter systematycznych, codziennych kontaktów, z biegiem lat coraz dłuższych⁸.

Dzieci w świecie mediów

Media elektroniczne bardzo intensywnie wkroczyły w życie dziecka, podporządkowały sobie organizację różnych czynności dnia i wypełniły je swoją medialną treścią. Dzieci natomiast z dużym zaangażowaniem i zainteresowaniem zanurzają się w świat mediów, nawiązując z nim określone relacje. A jest to świat o specyficznych właściwościach, w którym poznawanie określonych obiektów, zjawisk czy faktów następuje przez ich symboliczne reprezentacje tworzone przez inne osoby. Media więc pośredniczą w poznawaniu świata, a preferując określone obrazy i język opisu tworzą własne środowisko i specyficzne jego funkcjonowanie. Świat kreowany w mediach, jakże często odmienny od rzeczywistego, upozorowany, nierzadko konkurencyjny do realnego, pełen sukcesów, osiągnięć, bogactwa, a także przemocy, biedy ludzkiej, toczących się wojen, konfliktów, dyskryminacji, okrucieństwa – przenika stale przez ekran telewizora czy komputera do życia dziecka.

Stały, codzienny kontakt dzieci z mediami powoduje, że ich dzieciństwo określane jest jako telewizyjne, medialne, komputerowe, sieciowe („w sieci”). Tworzone jest ono więc

przez media elektroniczne, ich systematyczną obecność w życiu dziecka, a także zakres i sposób korzystania z nich przez dzieci, charakter relacji, jakie one podejmują z poszczególnymi mediami oraz skutki tych relacji: pozytywne lub o charakterze ujemnym. Telewizja, podobnie jak nowe technologie cyfrowe, postrzegane są z jednej strony jako potężne wsparcie dziecka, jego rozwoju poznawczego, emocjonalnego, a jednocześnie oskarżane, wywołujące niepokój, zagrożenia, obawy.

Prawidłowe korzystanie przez dziecko z telewizji, płyt CD, komputera czy Internetu warunkuje w dużym stopniu to, **czego uczy się ono z mediów**, jakie czerpie korzyści, kim staje się w wyniku tych relacji. W tym kontekście dzieciństwo medialne wypełniają doświadczenia, przeżycia, nastawienia, zachowania, których źródłem są odbierane przekazy medialne, multimedialne, wartościowe z punktu widzenia rozwoju i wychowania dziecka. Staje się ono dzieciństwem: radosnym, atrakcyjnym, interaktywnym (sieć Internetu, telefon komórkowy), wspólnotowym dzięki możliwościom porozumiewania się, komunikacji, aktywnym w świecie medialnym, kompensującym braki środowiska rodzinnego i lokalnego, nowych możliwości uczestnictwa w kulturze, realizujące się też w przestrzeni wirtualnej, dzieciństwem nowych szans edukacyjnych i wychowawczych.

Zagrożenia ze świata mediów

Dzieciństwo współczesnych dzieci naznaczone jest również zmianami o charakterze destrukcyjnym. Zagrożenia, jakie stwarzają dzisiaj telewizja, wideo, komputer, Internet, telefon komórkowy, spowodowane są w znacznym stopniu nieracjonalnym korzystaniem z kompetencji dzieci w tym zakresie. Nieprawidłowe relacje z mediami wywołują ujemne zmiany w różnych sferach osobowości dziecka – poznawczej, emocjonalnej, motywacyjnej, społecznej, także w organizacji dnia. Dotyczą one również uczestnictwa

⁸ Szerzej: J. Izdebska, *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria, badania, edukacja medialna*, Białystok 2007.

w kulturze, nauki szkolnej, chorób dziecięcych, uzależnienia od sieci lub telewizji.

Codziennie, wielogodzinne, bezkrytyczne, bierne poddanie się oddziaływaniu mediów elektronicznych wywiera daleko idący **wpływ na organizację dnia dziecka** i życie rodzinne. Prowadzić to może do zaniedbywania podstawowych obowiązków dziecka związanych z nauką szkolną, pracami na rzecz domu, rodziny, powodując jednocześnie redukcję czasu na kontakty rówieśnicze, zabawy ruchowe, sportowe, uczestnictwo w kulturze czytelniczej, w kulturze wyższej (teatr, kino), w zajęciach pozaszkolnych czy indywidualnych – hobbystycznych. Zawęża się i kurczy obszar aktywności dzieci w środowisku pozadomowym, pozaszkolnym, ogranicza się on głównie do mediów elektronicznych. W literaturze przedmiotu zjawisko to określane jest jako „efekt wyporności”, akcentujące siłę, jaką posiadają media w zmienianiu i podporządkowywaniu sobie organizacji dnia⁹.

Badania medyczne prowadzone na świecie stwierdzają związek, jaki występuje pomiędzy wzrostem chorób u dzieci a długotrwałym siedzeniem przed monitorem. Są to choroby układu kostnego (np. skrzywienia kręgosłupa, skoliozy), zahamowania rozwoju fizycznego, otyłość, przeciążenie dłoni, nadgarstka, bóle i sztywność palców¹⁰.

Emitowane przez media elektroniczne treści o bardzo zróżnicowanej wartości, wymowie społecznej, moralnej, pozbawione rzetelnych podstaw kulturowych, tworzące „mieszankę” fikcji, obrazów realnych, sloganów reklamowych prowadzą do tego, że świat rzeczywisty postrzega dziecko przez pryzmat obrazów medialnych, do kształtowania już przez najmłodszych użytkowników nastawień, udczuć o charakterze relatywnym, do zacierania granicy pomiędzy fikcją a rzeczywistością

(relatywizm poznawczy), pomiędzy prawem a bezprawiem (relatywizm etyczny), do **nabywania specyficznej świadomości medialnej**. Poza tym media elektroniczne mogą prowadzić do rozleniwienia i bierności intelektualnej, bezkrytycznego przyjmowania informacji, zahamowania aktywności twórczej i wyobraźni dziecięcej¹¹.

Programy telewizji lokalnej, satelitarnej, kablowej, kasyety wideo, płyty CD, gry komputerowe i strony internetowe obfitują w sceny wywołujące w dziecku **niepożądane stany i przeżycia emocjonalne**. Sceny przemocy w mediach elektronicznych wywołują u dziecka uczucie strachu, stany lękowe, nadmierną pobudliwość, koszmary senne, lęki nocne, ciągłą obawę przed agresją, znieczulenie poznawcze, egocentryczne, impulsywne reakcje uczuciowe, odwróżnienie emocjonalne.

Sz szczególnie niebezpieczne jest przyswajanie przez dziecko z ekranu telewizora, komputera **zachowań agresywnych**. Obserwowanie zachowań bohatera ekranowego prowadzić może do wzrostu u dzieci poziomu agresji, formowania się agresywnego zachowania, tendencji destruktywnych, zaburzeń w postrzeganiu przemocy w realnych sytuacjach życiowych, do wywoływania nowych zachowań agresywnych, używania wulgaryzmów.

Częste oglądanie scen przemocy w telewizji nie tylko stymuluje agresywność dziecka, ale także może być następstwem tej agresywności. W wyniku czego znajduje ono usprawiedliwienie dla własnych agresywnych czynów, a media preferują coraz bardziej brutalne sceny. Im więcej obrazów przemocy dziecko ogląda w telewizji, tym bardziej staje się agresywne, im dłużej ogląda, tym bardziej jest przekonane, że są to relacje prawdziwe. Zwraca się również uwagę na występujące zjawisko odwrotne, a mianowicie – uwrażli-

⁹ H. Himmelweit, *Youth Television and Experimentation*, Tokyo 1980.

¹⁰ I. Białokoz-Kalinowska, J. Piotrowska-Jastrzębska, *Zagrożenia zdrowotne wynikające z nieracjonalnego korzystania z komputera przez dzieci i młodzież*, [w:] J. Izdebska, T. Sosnowski (red.), *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa*, Białystok 2005.

¹¹ M. Braun-Gałkowska, *Oddziaływanie mediów na osobowość dziecka*, [w:] L. Dyczewski (red.), *Rodzina, dziecko, media*, Lublin 2005.

wienie dziecka na pojawienie się myśli wrogich, agresywnych. Mogą one stawać się pożywką dla wyobraźni i zwiększać prawdopodobieństwo występowania zachowań agresywnych. Oglądanie programów nasyconych obrazami przemocy wywołuje tendencje do zachowań agresywnych, nawet czasem odroczonych¹².

Internet, komputer, telefon komórkowy zmieniają rodzaj i zakres komunikacji międzyludzkich w wyraźną, postępującą dominację relacji o charakterze pośrednim. Jest to porozumiewanie się za pomocą klawiatury komputera, bardzo swoistym językiem, często w anonimowości, ukrywające własną tożsamość, a przyjmujące coraz to inne. Nowoczesna technologia nie niszczy, nie likwiduje więzi społecznych, a w sposób zasadniczy zmienia ich formułę. W coraz większym stopniu będą to kontakty z wyboru, przybierające jednak charakter relacji: krótkich, szybkich, spłyconych, zadaniowych, uproszczonych w swej formie językowej, eliminujących lub ograniczających gamę sygnałów mimicznych, gestykulacyjnych, związanych z barwą głosu, intonacją, dykcją. Częste przebywanie dzieci w świecie mediów elektronicznych, w rzeczywistości wirtualnej, budzi wiele refleksji i pytań o **konsekwencje dla bezpośrednich kontaktów społecznych**, m.in. czy będą one w przyszłości potrafiły nawiązywać więzi wspólnotowe i umiały porozumiewać się, komunikować się ze sobą i z innymi osobami, empatycznie ich rozumieć. Niebezpieczeństwo niewątpliwie istnieje, ponieważ dla współczesnych dzieci cyberprzestrzeń stawać się będzie przestrzenią dominującą¹³.

Konieczność edukacji medialnej

Dzieciństwo współczesnych dzieci należałoby więc postrzegać także w kontekście dzieciństwa zagrożonego, zniewolonego, za-

właszczonego przez dominację mediów elektronicznych. Jego oblicze cechuje: rozleniwienie intelektualne i społeczne dziecka, zachowania agresywne, ograniczenie czasu na kontakty rówieśnicze, rozmowy rodzinne, zabawy ruchowe, sportowe, czytelnictwo książek, uczestnictwo w zajęciach pozaszkolnych, ograniczenie relacji bezpośrednich z innymi osobami, postawy konsumpcyjne, osamotnienie.

Zagrożenia, jakie stwarzają dzisiaj dziecku media elektroniczne, uzasadniają konieczność edukacji medialnej przede wszystkim w rodzinie i w szkole. Jej głównym celem jest tworzenie od najmłodszych lat sprzyjających warunków i sytuacji wychowawczych, dzięki którym dziecko wspomagane przez rodziców, nauczycieli, wychowawców – uczy się korzystać z mediów elektronicznych, przyswajając ważne i niezbędne umiejętności selektywnego wyboru, aktywnego, krytycznego odbioru treści, rozumienia i interpretacji komunikatów, właściwego odczytywania scen przemocy, kształtowania świadomości niebezpieczeństw, jakie niosą media. Pokazywanie dziecku innych możliwości (poza mediami) zaspokajania oraz rozwijania potrzeb i zainteresowań może być jedną z dróg tworzenia alternatywnych sposobów komunikacji międzyludzkiej, poznawania, rozrywki. Istnieje też dzisiaj konieczność systematycznej troski o dziecko korzystające z mediów, czuwanie nad czasem, jaki ono przeznaczają na odbiór programów telewizyjnych, przekazów multimedialnych, ich rodzaj i treść, „wyczulania” na niebezpieczeństwa i zagrożenia, jakie one stwarzają.

prof. dr hab. JADWIGA IZDEBSKA
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Pedagogiki Społecznej

¹² J. Rostowski, *Psychologiczne uwarunkowania wpływu oglądania przemocy w telewizji na agresywne zachowanie młodzieży*, [w:] G. Poraj, J. Rostowski (red.), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003.

¹³ A. Przecławaska, *Przestrzeń życia człowieka. Między perspektywą mikro a makro*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1998, nr 3.